

Dal a vérről

PAVOL ORSZÁGH-HVIEZDOSLAV :
KRVAVÉ SONETY — VÉRES SZONETTEK

1.

A „kezdetben oly szép haditervek”, az utca tomboló lelkesedése és a „menet-százados” hangulat közepette a háborúellenesség azonnal ott dacolt a hadat üzenő Osztrák—Magyar Monarchia együttélő népeinek az irodalmában. Tiltakozott Ady minden versében és erejével, Móricz Zsigmond a novelláiban, Babits ajkán a „Miatyánk” 1914-től békefohász volt, az asszonyi panaszszó ott patakzott Kaffka Margit Folytonos, záporos levelében. Az önkéntesként bevonuló Gyóni Géza 1914 novemberében írta döbbenetes erejű Csak egy éjszakára című versét. Még a matuzsálemi korú Lévay József is felemelte a szavát az „örületes gyilkolás bűne” ellen. Pavol Országh-Hviezdoslav (1849—1921) most újra megjelent *Véres szonettek* című ciklusa is része ennek a nagy, első világháború-ellenes tiltakozásnak. Apokaliptikus látomás a „szörnyű lakodalomról” már az időből, „amikor Európában még kevesen látták a világtragédiát a maga szörnyűségében, pusztító valóságában” — ahogy Kiss Gy. Csaba írta a kötet utószavában.

Hviezdoslav éppen 130 éve született, szonettkoszorújának elegáns és reklámáron való kiadása főhajtás a klasszikus szlovák nemzeti költő előtt. Időszerűsége utal a kiadói vállalkozás is, a mű ugyanis a pozsonyi Tatran és a budapesti Európa Kiadó közös gondozásában, két nyelven (magyarul és eredetiben) jelent meg.

E megindulófélben levő *együttműködés* — amelynek az előzménye az Ady Endre születése 100. évfordulójára megjelent, ugyancsak kétnyelvű kötet volt — a kölcsönösen megbecsült nemzeti értékek kiadása (a gesztusok) mellett elősegítheti az évszázadokig közös államalakulatban élő szlovák és magyar nép múlttudatának összehangolt, torzításmentes feltárását (például a kapcsolattörténeti források publikálását). Erre azért is nagy szükség lenne, mert a két nép kultúrája lényegében ma is együttél; nemcsak az államközi kapcsolatokban, hanem a magyarországi szlovákok, illetve a csehszlovákiai magyar nemzetiség révén egy-egy államalakulaton belül is közvetlenül érintkezik. E belső közeledést segítheti elő a két kiadó szocialista típusú együttműködése és a kétnyelvű kiadás gyakorlata, amely lehetővé teszi — az anyanyelvhez, a nemzeti kultúrához való elsődleges kötődés tisztelgésében tartásával, sőt erősítésével — az együttélő nép irodalmának, nyelvének a megismerését is.

2.

A *Véres szonettek*et Hviezdoslav kutatói a költő legérettebb, tetőző jelentőségű művének tartják. A harminckét szonettből álló ciklus nem előzménytelen. Alapmotívuma — a vér az életérték jelképe, a kiontása bűn — már felbukkan az 1870-es francia—német háború idején, például a *Testvéresülés* című magyar nyelvű versciklusban (Hviezdoslav ekkor még váltakozva, magyar és szlovák nyelven verselt), illetve a későbbi *Oblaky* (Felhők) című versciklusban is. Hviezdoslav a világ küzdelmeit általában a jók és a rosszak kaotikus harcaként ábrázolta a műveiben. Életérzése, stílusa és eredendő háborúellenessége alapján természetes, hogy már a hadüzenetkor, midőn még sejtelve sem lehetett, hogy gépesítetttségében és földrajzi értelemben is mily kiterjedt öldöklés veszi a kezdetét: világméretű katasztrófa-ként, bib-

liai víziókban jeleníti meg a „világ-kórházban”, „világ-sivatagban” tipródást. Különösen az első tizenhat szonettben (a mű első felében) kaotikus a háború képe: „leviatánként / ...kapkodja magába / feneketlen nagy torkával a sok / emberéleket és vagyont”, / „telhetetlenül zabál; a pofája / mindig, mint a pokol kapuja, tárva...”. Am ez a háborúellenesség, ha színesebb, zaklatottabb, festőibb, láttatóbb is a képvilága, lényegében nem lenne több Léway József említett rövid versikéjénél. A Véres szonettnek ez a része ugyancsak általánosságban idézi meg a háború bűnébe esett emberiséget, ahogy Léway teszi: a valláserkölcs borzong, mert „az ember-méltóság ledőlt a porba, / s a kultúra szent háza romba hullt”; „erkölcs, tudás, toll mind csak semmisség”, a „kereszténység álnok és hazug”, a biblia szavával nyújtja „a vérontás evangéliumát”.

Mégis több és jelentősebb mű ennél a Véres szonettek. A festői erejű képekben protestáló háborúellenesség — bár a mű felét teszi ki — lényegében csak hangulati-indulati bevezetőjét képezi a mű további, gondolati-elemző részének. Hviezdoslav ugyanis az elemi kiábrándultságot, tiltakozást és csömört, a mű indulati-érzelmi részét gondolati-elemző résszel teljesíti ki, ebben történelmi realizmussal (és némi kéttellyel) veszi számba a társadalmi és nemzeti-nemzetiségi megoldatlanságokat: „Tisztulást lelünk e fürdő vizében?”; „ha a pokol dühének vége lett, valóban megvalósul majd a béke... Az igazság kapja a főhelyet?... Vagy jaj, százszor jaj — a bosszú nevében — a vesztesnek, s néktek is győztesek?” Az idézett kérdéseket Hviezdoslav a szerkezetileg szabályosan kettéváló szonettkoszorú második részében teszi majd fel, s ott fogalmazza meg válaszait, egyben a szlovák „vox humana” „békecéljait”. Azonban már itt, az első rész végefelé is kezd aláereszkedni az általánosságokból. Politikai éleslátással érzékelteti a háború rabló, expanzív jellegét: a népeket „nyájként”, „galádul” „vágóhídra” a „féktelen uralomvágy löki”.

Az első szerkezeti egységet lezáró 16. szonett már egészen földközeli, a háborúellenességében szó sincs többé általánosságokról. Hviezdoslav korábban, a német-francia háború idején csak elvontan vetette fel a háborús felelősség kérdését: „ki a népek vérént ontotta, / Nagy számadásra hívja őt a nép”. E kis realista életkép-remekben viszont az otthonmaradtak, a szülők, feleség, gyermekek, testvérek bánata, könnye, gyásza miatt kell majd a „gyújtogató, csóvás embereknek” számot adniuk:

*Kik honn maradtak, minden estelen
eresz alatt verődnek csoportba.
A küszöbön a reszketeg apóka,
s lábánál, mint kotlós, anyó pihen,*

*unokáit öleli csendesesen,
s szepegve föl-fölnéz a csillagokra.
A konyhán az edényt tisztára mossa,
s ő is kijön — harmatos kín: a meny;*

*míg szíve titkos nyilával a lányka
kedvese után sir a kert alatt:
bátyjával együtt ment az aratásba,
hol sóhaj-fű leng s vér-harmat szakad.
— Ki felel azért, ami őket bántja?
Bánatuk, könnyük, s tán gyászuk miatt?*

Sziklay László állapította meg — éppen a Véres szonettek kapcsán —, hogy Hviezdoslav a társadalmi és a nemzetiségi harc kiéleződésével, tehát az első világ-háború mind katasztrófálisabb kataklizmájában lett egyre érettebb, elemzőbb gondolatilag és politikailag egyaránt. Ezt tanúsítja a szonettkoszorú második fele, amely a szociális-nemzeti-nemzetiségi megoldatlanságok számbavétele, útkeresés, vívódás és „békecél” az első világháború alatt felhangzó szlovák vox humana tiszta dallamára.

A háború nem juttatja közelebb az emberiséget az igazi céljaihoz, a vágóhídra kergetetteknek maguknak kell a kezükbe venniük a sorsuk irányítását:

*Jöjj vissza, béke, hát! A népeket
barátságos olajággal köszöntsed,
táplálj, vidámits, pezsdítsd föl erőnket,
s légy karban érc és szívben lendület.*

*Oltsd ki a fajták közt a gyűlölet
fáklyáját, hogy ne lássunk soha többet
ifjú özvegyet, árvát meg szülőket,
kik sírva sírnak holt fiuk felett.*

*Gyógyítsd sebünket, kárunkat töröld el,
vezérelj a nemzetek seregét
a cél felé, mely telve szép örömmel!
Vidd a népek diadalmenetét
a munka áldásos harcába! — jöjj el,
szeretet uralma, testvériség!*

Hviezdoslav az általános „békecélok” belül számbaveszi a szlovákság nemzeti-nemzetiségi törekvéseit is. Látja a nemzeti elnyomás társadalmi hátterét, sosem a népek közé húz frontvonalat, az álláspontját a szláv és a magyar nacionalizmus s a pánszlávizmus ellenében fogalmazza meg (nem kell, hogy „az orosz nép tengerébe folyjék valamennyi eleven szláv patak, különben a tenger is kiapad”; „nem kell, hogy kiszáradjon a tenger, sem, hogy eltűnjék benne a patak”). Ugyanakkor vállalja a szláv testvériséget, a kollári kölcsönösséget (vzajemnost); szinte himnikusan idézi szülőföldjét („A szlovák is átöleli hazája / földjét, a Táttra oltár néki fenn, / ősei hamvát hódolattal áldja”), ugyanakkor minden kizárólagosság és elfogultság nélkül teszi ezt („hazafi is vagyok, de szláv is egyben”; „együtt őrzi e két érzést szívem”). Hviezdoslav — ahogy Sziklay László megállapította — „Egész életén át őrlődött a két nacionalizmus kettős malomköve között, s a hungarus patriotizmus utolsó megnyilvánulásaként az utolsó, nagy leszámolásban mindkét nacionalista tábor szemébe vágta a maga igazságát. Még megélte annak az országnak a széthullását, amelynek patriotája volt, örömteli vágyakozással nézett népe jövőendő élete elébe az új köztársaságban, de azt a tényt, hogy ifjúkorában Petőfi és Arany vezette el a költészet világába, még akkor sem, sohasem tudta elfelejteni.”

A Véres szonettek második része figyelmeztet a gondolati-politikai tartalmak kényes-pontos fordítására. A művet Rónay György tolmácsolta. Magyarul egyébként olvasható Rácz Olivér (Csehszlovákia) átültetése is. Rácz eredetiből fordít, ismeri a nyelvet, a nemzetiségi létet a saját sorsából is jól érti, fogékonyabb tehát a Véres szonettek mondanivalójára. A kiadó mégis helyesen döntött Rónay György fordítása mellett, mert erőteljesebb, költőibb, mindamellett az eredetit kötöttebben, feladat-szerűbben követi. Ám Rónay György nem disztिंगvál néhány olyan esetben, amely Hviezdoslav gondolkodói-politikai magatartásának betajolásakor perdöntő. Néhány példánál maradva: A Monarchiában az első világháború alatt (már hadban állván Oroszországgal) a szlovákságot — feltételezett orosz orientációja miatt — sanda szemmel nézték és árulónak tekintették. Hviezdoslav, védekezéskeppen kérdést sző az egyik szonettbe: a szlovákok (Rácz Olivér fordításában) „nem vitték tán harcba zászlójuk selymét?”. Rónay György ugyanezt így fordítja: „Vagy szlovák népem sólyom-serege / a zászlók alá büszkén nem repült-e?”. E „pontatlanság” olyan „menet-százados” mámort ad a sornak, amely idegen a Véres szonettekől. A 29. szonettben egybemosódik a *patrióta*, *állam*, *szülőföld* fogalma. Rónay György mindhármát a „haza” szóból eredezteti (*hazafi*, *haza*, *a haza földje*), holott a szlováknak külön *hazája* éppen nem volt. Volt *szülőföldje* (a Táttra magas oltára) államalakulatban élt (Magyarországon, az Osztrák—Magyar Monarchiában); e kettős érzést, a magyaror-

szági (uhorsky, hungarus) patriotizmusát és a szlovák nemzetiségét próbálja Hviezdoslav összeegyeztetni, midőn azt írja: „som *patriota*, bárs som *Slavian* pritom” „som v srdci zladil svätý dvojný cit...” (»patrióta vagyok, holott ugyanakkor szláv is vagyok«, »lelkemben összeegyeztettem e kettős szent érzést«). Sziklay László már egy korábbi kiadás kapcsán, még 1964-ben bírálta Rónay György fordítását, hangsúlyozva, hogy „A »patrióta« szó Hviezdoslav gondolkodásában nem azonos a nemzeti elemeket is jócskán tartalmazó »hazafi« szóval, hanem inkább a XVIII—XIX. századforduló előtti »hungarus patriotismus« öröksége.” Feltehetően a költő halála miatt nem kerülhetett már sor az újabb kiadás előkészítésekor e rendkívül értelemzavaró hármas fogalomkeveredés kijavítására, amelyre sajnos Kiss Gy. Csaba sem utalt az utószavában.

3.

Hviezdoslav — kutatói szerint egybehangzóan — 1914. augusztus—szeptember között írta a Véres szonetteket. Monográfusa, Stanislav Smatlák szerint a mű kezdetének az a költői üdvözet tekinthető, amelyet Hviezdoslav 1914. augusztus elsején intézett a lipótszentmiklósi ifjúsághoz. A háború kitörése eruptív erővel „átmozgatta” Hviezdoslavot, aki gyorsan kidolgozta e hatalmas kompozíciót. Első életrajzírója, Pavol Bujnák 1919-ben megjelent művében is mint közvetlenül a háború kitörésekor („hned na začiatku vojny”) született művet említi. Szintén így tárgyalja a Véres szonettek keletkezési körülményeit Sziklay László A szlovák irodalom története című munkájában. A mostani kiadás egyébként az utolsó szonett után „keltezi” is a művet. Mindezzel kapcsolatban szeretnék felhívni a figyelmet, hogy a Véres szonettek első ízben 1919-ben, Prágában jelent meg könyv alakban, ezt megelőzően sem napilapban, sem a Slovenské Pohl’ady-ban nem látott napvilágot. A korábbi kiadások nem „kelteztek” a ciklus végét, minden bizonnyal Hviezdoslav sem, hisz a kéziratban, amely 1952-ben faksimile kiadásban megjelent (Martin, Hviezdoslavova kniznica sväzok 6.) nem található dátum. Hviezdoslav majdan elkészülő kritikai kiadásának kell tehát majd megállapítania, hogy az 1914. augusztus 1-én, a lipótszentmiklósi ifjúsághoz intézett költői üdvözet s a mű első megjelenése, 1919 között jöttek-e létre variánsok, az ihlet első jelétől a mű megjelenéséig eltelt idő formálta-alakította-e a szonetteket, hozzájárult-e a Hviezdoslav költészetét korábban váltakozva jellemző „fegyelmezett ész költészet” és a „szenvedély lávázása” (Sziklay László) egy kompozíción belüli egyeztetéséhez.

A cikluszáró szonett (de az egész költemény időszemlélete, következetes múltbelisége) befejezettségről, folyamatról, s nem kezdetről, kirobbanásról árulkodik. Szinte szuggerálja, hogy nem látomások vetítődnek ki a „szélein vértől csepegő égre”, hanem nagyon is átélt, valós, földközeli szenvedések. Ezek dokumentumait olvassuk, nem próféciákat, hanem „véres énekeket”, amelyeket a költő szívéből „a kor karma tépett”, „okmányokat és rajzokat”, melyek „a tüzes ég áradását tükrözik”, s felvillantják a költő személyes próbáját, átéltségét, szenvedését és szenvedélyét: „én is megvítam harcomat keményen”. Olykor mintha a háborús évek naplószerű érzelmi életét, tépelődéseit olvasnánk. Végső soron tehát a szöveg alapján feltételezhető, hogy a mű két különböző időbeli élménykört egyesít: az emberiség, a humánus — még általános — tiltakozását a háború ellen a hadüzenet idejéből és a háború alatti tépelődést, ahogyan Hviezdoslav — olykor a „közös bűn” tudatával mérlegeli a béke esélyeit, azaz: a nemzeti önállósodás és kulturális célok ellenére is a Monarchia egészével együtt háborúba sodródott szlovák vox humana vízióját a holnapról, a jövőről.

A majdan elkészülő kritikai kiadás pontosíthatja azt is, hogy miért nem jelent meg a Véres szonettek 1919 előtt. Valóban csupán éles háborúellenessége miatt? Tudjuk, hogy a protestálás nem volt könnyű, különösen nem a pacifizmus miatt is pánszlávnak, árulónak, cárofilnek tekintett öntudatos szlovák értelmiség esetében. De nem is volt lehetetlen, ahogyan ezt a Slovensky Pohl’ady 1914—16. közötti számai bizonyítják. Ekkor jelent meg például — sorozatban — Martin Rázus 1919-ben To je

vojná! címmel megjelent kötetének számtalan darabja. (C'est la guerre cikluscím-mel.) Itt közölte Hviezdoslav Schiller Ének a harangról című ódájának a fordítását (Pieseň o zvone). A háborús cenzúrát aligha altathatta el Schiller neve, hisz a mű nyílt háborúellenessége túl átlátszóan és közvetlenül kifejezte a korabeli háborús csömört és békevágyat. (*Európa—Tatran*, 1978.)

KISS GY. CSABA

Széljegyzetek Vladimír Mináč Összefüggéseihez

Harmadfél éve jelent meg Pozsonyban életmű-sorozatának VI. kötete. A mintegy harmincívés könyv az egyszerű és mégis sokatmondó *Súvislosti* (magyarul annyit tesz: összefüggések, kapcsolatok) címet kapta; az író 1954 és 1974 között született esszéit, cikkeit, interjúit tartalmazza. Téved, aki azt gondolja, hogy műveinek ez a rétege csupán járulékos elem, kommentár vagy kiegészítés „tiszta” műfajú szépirodalmi alkotásaihoz. Könyv alakban eddig magyarul a szlovák nemzeti fölkelésről írt regénytrilógiája, elbeszélései, a fölkelésről szóló egyik korábbi regénye és egy újabb keletű társadalmi regénye látott napvilágot; ami sem a mennyiséget, sem a minőséget tekintve nem lebecsülendő. Talán nem túlzás: esszéi és publicisztikája a hetvenes évek szlovák irodalmának legfontosabb szövegei közé tartoznak. Dokumentumok egy rendkívül sokoldalú írói érdeklődésről, egy közéleti emberről. És nem utolsósorban egy kultúrpolitikusról.

Nézetünk szerint Mináč igazi műfaja a történelmi esszé, ebben a műfajban találta meg az egyéniségének megfelelő önkifejezés lehetőségét a hatvanas-hetvenes évek fordulóján. Fejtegetéseinkben kizárólag az esszékkel kívánunk foglalkozni. Irodalomtörténeti szempontból figyelemre méltó, hogy a hetvenes évek elején a szlovák próza centrumába az emlékiratok mellett éppen ez a műfaj — pontosabban a Mináč által megvalósított minta — kerül. Esszéi nemcsak a bennük kifejtett gondolatokkal, a szlovák múlt újszerű szemlélete miatt kerültek az érdeklődés középpontjába, igen jelentős alkotások nyelvilag is. Az érvelést nagyszerű retorika támogatja, a beszélt élőnyelv elemeit fölhasználó szuggesztív kifejezőmód. Biblikus szárnyalás, a népnyelv elevensége, jól adagolt archaizmusok, ellentétekre épített szellemes csattanók töltik föl a szöveget állandóan vibráló feszültséggel.

Irodalmi közvéleményünk előtt nem ismeretlen Mináč neve. De nem magyarul megjelent művei tették ismertté, hanem éppen történelmi esszéi (melyek közül hosszú ideig csak az *Itt egy nemzet él* volt olvasható magyarul a pozsonyi Irodalmi Szemlében). Jobban mondva az esszék körül kerekedett hazai és odaí polémiák porfellege. Sokaknak csak ez a porfelleg jut eszébe a szlovák íróról. És némiképp — de csak némiképp! — érthetően néhány bántó megfogalmazása az 1965-ös írásból. Így bizonyos mértékig egy olyan dobozba került annak idején nálunk Vladimír Mináč, amelyik a szlovák nacionalizmus címkéjét viselte, s ezzel akkor is el volt intézve a dolog nagyja, amikor változtak nézetei, sőt éppen 1848—49 magyar—szlovák kérdéskomplexumában került néhány lényeges ponton közelebb a marxista magyar történetírás által helyesnek ítélt állásponthez. Paradox módon újabb esszéinek fokozatosan csökkenő visszhangja volt Magyarországon. A címke — úgy tetszett — azt is feledtette, ki ez az ember tulajdonképpen, mit jelent neve hazájában, milyen minőséget képviselnek irodalmi művei.